

معرفی مجموعه خطی کتابخانه وزیری یزد

حسین مسرت

کارشناس و مسئول بخش خطی کتابخانه وزیری یزد
hmasarrat@yahoo.com

در پانزدهم فروردین ۱۳۳۴ ش، کتابخانه‌ای کوچک اما در بردارنده کتاب‌های نفیس و ارزنده، در دهلیز شمالی مسجد جامع کبیر یزد، واقع در مکان آرامگاه امامان جماعت مسجد جامع، آغاز به کار کرد. هسته اولیه کتابخانه متشکل از دوهزار جلد کتاب چاپی و خطی اهدایی حجت‌الاسلام حاج سید علی محمد وزیری یزدی، روحانی پرنفوذ و محبوب شهر، بود که آنها را با شوق و ذوق فراوان در مدتی نزدیک به پنجاه سال از گوشه و کنار ایران و حتی کشورهای همسایه، به ویژه عراق، فراهم کرده بود.

بی‌درنگ پس از راه‌اندازی کتابخانه، سیل کتاب‌ها از سوی فرهنگ‌دوستان و ارادتمندان حاجی آقا وزیری از سراسر ایران بدان سرازیر شد. آوازه کتابخانه و منابع خوب و سرشار آن به زودی شهرت تنها کتابخانه عمومی یزد را، که کتابخانه شرف‌الدین علی یزدی (بنیان‌نهاد ۱۳۲۷ ش) باشد، تحت‌الشعاع قرار داد؛ زیرا محبوبیت وزیری نزد خاندان بزرگ یزدی، باعث افزونی کتاب‌های کتابخانه می‌شد. در سال ۱۳۴۴ ش ساختمان جدید کتابخانه با همت آقای محمد هراتی یزدی در کنار دهلیز شرقی مسجد جامع گشایش یافت.

در ۱۲ تیر ۱۳۴۸ به‌رغم پیشنهادهای خوب دانشگاه تهران و اداره فرهنگ و هنر یزد، که خواهان زیر پوشش قرار دادن کتابخانه بودند، بنا به صلاح دید واقف، کتابخانه وزیری با ۳۳۰۰ جلد کتاب خطی و ۱۷۹۶۷ جلد کتاب چاپی، وقف بر آستان قدس رضوی شد و از آن تاریخ افزون بر کمک‌های مردمی، سرمایه آستان قدس رضوی هم در خدمت رشد و تعالی کتابخانه قرار گرفت.

اکنون کتابخانه وزیری با داشتن ۲۳۵ هزار جلد کتاب در مرکزی‌ترین نقطه شهر یزد در خدمت مراجعین خود است. از این شمار ۴۷۰۵ جلد خطی، ۶۰۰۰ جلد چاپ سنگی و بقیه چاپی است. از لحاظ عنوان، شمار عناوین خطی به ۶۵۹۲ می‌رسد. از این تعداد ۵۸۸ عنوان خریداری شده و بقیه اهدایی است، که برجسته‌ترین اهداکنندگان به ترتیب عبارتند از: حاجی آقا وزیری، ۱۸۴۰ عنوان؛ شیخ محمد جواد علمیه، ۱۴۶ عنوان؛ شیخ عباس طواری، ۱۲۴ عنوان؛ شیخ احمد شریعت عقدایی، ۱۰۲ عنوان؛ ورثه محمد علی زاهدی نائینی، ۱۰۰ عنوان؛ اخوان مصلائی، ۹۲ عنوان؛ غلامحسین صالح زاده، ۷۲ عنوان؛ ورثه محمد خان عسکری کامران، ۶۹ عنوان؛ میرزا علی شریعتی ساروی، ۵۴ عنوان؛ احمد آثاری، ۵۲ عنوان؛ شیخ مهدی طاهری، ۵۲ عنوان؛ و میرزا تقی رسولیان، ۵۰ عنوان. همچنین ۱۴۷۳ نسخه در این کتابخانه وجود دارد که اسامی اهداکنندگان آنها روشن نیست.

در این مدت رجال و بزرگان یزد مانند اخوان مصلائی، برادران اکبری، زین‌العابدین خمسه، تقی رسولیان، صادق دیهیمی، ابوالحسن رشتی، حجت‌الاسلام شیخ احمد شریعت عقدایی، غلامحسین صالح زاده، حاج شیخ محمد علی نحوی، حسین نواب یزدی و نیز بازماندگان افراد نامی، مانند خانواده محمدخان عسکری کامران، آیت‌الله حاج شیخ محمود فرساد، محمد علی زاهدی نائینی، میرزا محمد آیت‌اللهی و شیخ محمد عرب‌نژاد کتاب‌های خطی خود را به این کتابخانه اهدا یا وقف کرده‌اند.

گنجینه کتاب‌های خطی

هسته اولیه مخزن کتاب‌های خطی، چنانکه اشاره شد، شامل کتاب‌هایی بود که واقف از خود و پدرش، مرحوم سید مهدی، به کتابخانه اهدا کرده بود. پس از بنیان‌نهادن کتابخانه وزیری دست یاری جویی به سوی مجموعه‌داران و فرهنگ‌دوستان یزد دراز کرد، و توانست تا زمان درگذشت (سوم اردیبهشت ۱۳۵۶) تعداد ۳۹۵۰ جلد کتاب خطی را در این کتابخانه گرد آورد. بیشترین این نسخه‌ها اهدایی و تعدادی هم کتاب‌هایی بودند که با هزینه شخصی وزیری، از روی دیگر کتاب‌های خطی موجود در یزد استنساخ شده بودند. اما از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۵ ش، تنها ۷۵۵ نسخه به مجموعه کتاب‌های خطی این کتابخانه افزوده شد، که باز تقریباً نود درصد از آن را کتاب‌های اهدایی تشکیل می‌دهند.

اهمیت و ارزشمندی نسخه‌های خطی، یک بار فهرست کتاب‌های عربی این کتابخانه در لبنان به سال ۱۳۶۸ ش و یک بار فهرست کتاب‌های پزشکی آن از سوی دانشگاه علوم پزشکی یزد به سال ۱۳۶۷ ش چاپ شده است.

در گنجینه کنونی کتاب‌های خطی، بسیاری از آثار نفیس و منحصر به فرد از کاتبان، نویسندگان و شاعران یزدی به چشم می‌خورد که مجموعاً تعداد آنها به ۴۷۰۵ جلد می‌رسد. از این میان حدود ۱۵۰ جلد قرآن مجید است و بیشترین سهم کتاب‌ها را کتاب‌های مذهبی تشکیل می‌دهند.

چنانکه اهل علم می‌دانند، فهرست‌های نسخه‌های خطی همواره جزو مهم‌ترین منابع کتابشناسی و اطلاع‌رسانی بوده‌اند، که اهل علم و تحقیق را به سوی شناسایی بهترین، کامل‌ترین و قدیم‌ترین نسخه‌های هر کتاب راهنمایی می‌کنند. استاد ایرج افشار در اهمیت نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری چنین نوشته است:

۱. یکی آنکه نشان‌دهنده کوشش و پیگیری و علاقه‌مندی و گذشت عالی حضرت وزیری است که توانسته است در طول قریب بیست سال، چنین مجموعه‌ای از کتب خطی جمع‌آوری کند و برای ماندگار بودن آن کتابخانه را بر آستان قدس رضوی وقف کند و به منظور استفاده همگان از آن، با گشاده‌دستی برخوردار از آن را بر مردم شهر خود و دانش‌دوستان جهان، سبیل گرداند.
۲. دیگر آنکه این مجموعه از پراکندگی محفوظ ماند و کتاب‌هایی که هر یک در گوشه‌ای از خاک یزد و در خانه‌ای فراموش مانده بود، در یک جا گرد آمد.
۳. دیگر آنکه بسیاری از این کتب از آن مؤلفان و کاتبان یزدی یا دارای یادگار مردمان یزد و از قرون ماضی است و برای تاریخ شهر یزد و جامعه فرهنگی آن خالی از فواید بسیار نیست.
۴. دیگر آنکه عده‌ای از کتب خطی قدیم و نسخ نادر در این مجموعه دیده می‌شود که لازم بود حتماً فهرست آنها در دسترس قرار گیرد و این خدمت توسط آقای شیروانی به انجام رسیده است.

... به راستی پروردگار آقای سید علی محمد وزیری را توفیق عنایت کرد که با اهدای چنین کتابخانه‌ای، محققان فرهنگ ایرانی را سپاسگزار خود ساخت. (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد، ج ۱، ص ۷)

از سال ۱۳۴۵ ش، در پی انبوه شدن کتاب‌های خطی و درخواست واقف از استاد محمدتقی دانش‌پژوه، فهرست‌نگار و کارشناس نامور نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، و با همراهی استاد ایرج افشار، زمینه فهرست‌نگاری کتاب‌های خطی کتابخانه با اشرف و راهنمایی محمدتقی دانش‌پژوه فراهم شد و کار با جدیت از سوی انجمن آثار ملی و محمد شیروانی، فهرست‌نگار کتاب‌های خطی دانشگاه تهران، پیگیری شد؛ تا اینکه از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۸ ش، پنج جلد از فهرست‌های این کتابخانه (شامل ۳۹۵۰ نسخه) به چاپ رسید. ترتیب این فهرست، مانند بیشتر فهرست‌های نسخ خطی کتابخانه‌های ایران، به ترتیب زمان ورود کتاب به مخزن خطی است و تقسیم‌بندی موضوعی ندارد. تنها در پایان هر جلد، فهرست نام کتاب‌ها و نویسندگان درج شده است.

شوربختانه این فهرست کاستی‌ها و اشتباهات فراوانی دارد، از جمله: نادرستی نام کتاب، نویسنده، تاریخ تألیف یا تحریر، تعداد صفحات و حتی آغاز و انجام کتاب‌ها. همچنین اطلاعات آن یکدست نیست؛ مثلاً در جلد‌های اول و دوم، نسخه‌شناسی با نام کتاب آغاز می‌شود، اما از جلد سوم به بعد با شماره نسخه آغاز می‌شود. نگارنده در مقاله‌ای با عنوان «بایستگی بازنویسی دوره فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد» در نشریه گزارش میراث (دوره دوم، س ۸، ش ۲ و ۳، فروردین-تیر ۱۳۹۳: ۳۲-۳۴) به این کاستی‌ها اشاره کرده است. از این رو بناست در سال ۱۳۹۵ ش، با نظارت کتابخانه مرکزی آستان قدس، ضمن ویرایش و پیرایش این فهرست‌ها، اطلاعات نسخه‌های تازه نیز بدان افزوده شود و این فهرست مجموعاً در شش جلد منتشر گردد.

در سال ۱۳۷۲ ش از تمامی نسخه‌های خطی کتابخانه، دو سری ریزفیلم (میکروفیلم) تهیه شده است که یک نسخه آن در کتابخانه و نسخه دیگر در کتابخانه مرکزی آستان قدس نگهداری می‌شود و بناست در سال جاری (۱۳۹۵ ش)، دستگاه میکروفیلم‌خوانی برای کتابخانه خریداری شود، تا هم افراد بتوانند به آسانی از محتویات کتاب‌ها بهره ببرند و هم کتاب‌ها کمتر آسیب ببینند. باری هم در سال ۱۳۹۲ ش از کلیه نسخه‌های خطی کتابخانه یک نسخه دیجیتالی تهیه شد، که در کتابخانه مرکزی آستان قدس مشهد نگهداری می‌شود. نیز به دلیل

سید محمدعلی ریاضی یزدی در توصیف اهمیت این کار سترگ سروده است:

مرحوم وزیری آنکه خود بود
بر دانش و فضل ترجمانی...
یک عمر به باغ فضل و دانش
می‌کرد ز شوق باغبانی
آراست کتابخانه‌ای را
خوشر ز جواهرات کانی
فهرست کتابخانه‌اش را
بنوشت جناب شیروانی...
در پنج مجلد طلا کوب
در پنج حماسه جهانی...
تاریخ ورا بجوی «و برگوی:
تألیف جناب شیروانی» (۱۳۹۸ق)
پیداست که شیوه ریاضی‌ست
شعری شیرین بدین روانی

اهمّ نفایس نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری

- نزهة الانفس و روضة المجلس. اثر: محمدبن علی عراقی.
- تحریر صفر ۵۹۰ق. در امثال عرب. نسخه منحصربه‌فرد.
- تفسیر فارسی (سوره اعراف تا مریم). اثر و خط: ناشناس (گویا از سده ۵ق).
- تفسیر الموجز. مؤلف و کاتب: ابوالفتوح عجلی (۵۱۵-۶۰۰ق). نسخه منحصربه‌فرد.
- الجامع لصنعة التریاق. اثر: نورالدین ابوالحسن علی بن عبدالعظیم انصاری، متطبب. تألیف ۶۶۹ق. کتابت ۶۷۰ق. در طب فارسی.
- منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. اثر و خط: علامه حلّی. تحریر ۶۷۸ق.
- المختارات من الرسائل. مجموعه منشآت از سده‌های پنجم تا هفتم قمری. کتابت ۶۹۳ق.
- قرآن مجید. به خط جلال جعفری. تحریر ۷۱۲ق.
- تذکره سویدیّه. اثر: ابن طرخان طیب. تحریر ۷۱۵ق. در طب عمومی. امتیاز بزرگ کتاب در این است که هفت موضع سرطانی را کشف و داروهای آن را به تفصیل بیان کرده است.

- صحاح اللغة. اثر: ابونصر اسماعیل بن حماد جوهری. تحریر ۷۶۳ق.
- القانون فی الطب. اثر: ابوعلی سینا. تحریر سده ۷ق.
- تحریر المجسطی. اثر خواجه نصیرالدین طوسی. سده ۹ق.
- قرآن مجید (سوره الرحمن تا آخر قرآن). تحریر ۸۸۰ق. ۲۸ برگ ۱۵ سطری، دارای سرلوح مذهب و جلد سوخته نفیس.
- تذکره نصرآبادی. اثر محمدطاهر نصرآبادی. به امضای مؤلف. تحریر ۱۰۹۱ق.
- دیوان حافظ. تحریر عهد صفویه. با ۱۴ لوحه مینیاتور بسیار ممتاز، اثر مینیاتورگران اصفهانی، دارای تذهیب و تشعیر، با جلد مقوایی روغنی و گل و بوته رنگین.
- سفینه النجاة (تفسیر فارسی، از سوره عنکبوت تا سوره انفصاح). اثر: ملا مقیم یزدی.
- اصول کافی. اثر: علامه مجلسی. با اجازه قرائت و مقابله به خط مؤلف.
- محضر الشهود فی ردّ اليهود. اثر: حاجی بابا قزوینی یزدی. در ۱۲۱۱ق.
- تورات مقدّس. به زبان عبری با خط نسخ و ترجمه فارسی. اثر: محمدکاظم الحسینی. نسخه منحصربه‌فرد.
- تذکره شبستان. اثر: محمدعلی مدرّس یزدی (شهلا یزدی). تألیف و تحریر ۱۲۷۶ق. در شرح احوال و اشعار شعرای ایران، به ویژه یزد. نسخه منحصربه‌فرد.
- جامع اللغات. اثر: محمدجعفر ندوشنی یزدی. در سده ۱۳ق. فرهنگ عربی به فارسی. نسخه منحصربه‌فرد.
- خاطرات نواب وکیل. اثر سید محمد رضوی (وکیل التولیه). به خط مؤلف. در سده ۱۴ق. نسخه منحصربه‌فرد.
- مجمع الجواهر. گردآوری سید علی محمد وزیری یزدی. ۴ دفتر، ۴۳۰ برگ.

همچنین مجموعه نامه‌ها، یادداشت‌ها و دست‌نوشته‌های بسیاری از علما و مراجع و دانشمندان اسلامی در این کتابخانه وجود دارد. در این مجموعه، دستخط ۳۶۰ نفر از بزرگان (از جمله آیات عظام سید ابوالحسن اصفهانی، سید محمدکاظم طباطبایی یزدی، حاج آقا حسین بروجردی، سید عبدالله شیرازی، سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی، سید محمدرضا گلپایگانی) دیده می‌شود. قدیم‌ترین دست‌نوشته امام خمینی^۲، به تاریخ ۱۱ جمادی الاول ۱۳۶۳، در این مجموعه است.